

Watersnood van 1916: Broek in Waterland

Door Robert Zijp

Het veilinghuis Christies Amsterdam zou op 28 oktober jl. het schilderij 'Broek in Waterland gedurende de watersnood van 1916' door Johannes Hendrik van Mastenbroek (1875-1945) veilen¹. Het Zuiderzeemuseum had veel belangstelling voor een aankoop en deed daartoe voorbereidend onderzoek. Ofschoon foto's en filmbeelden van de ramp van 1916 aanwezig zijn, komen schilderijen van de gebeurtenissen erna nauwelijks voor. Het documentaire aspect van dit schilderij schuilt bovendien niet in de natuurramp alleen, maar ook in de weergave van het leven erna. Het is geen voorstelling die voor zichzelf spreekt, doch een weergave die enige toelichting vergt. Daags voor de veiling werd het schilderij echter teruggetrokken van de veiling. Maar over het voorbereidend onderzoek informeren wij graag.

Van Mastenbroek vertelt over dit schilderij in zijn in 1946 gepubliceerde herinneringen²: "In 1916 en 1926 heb ik schetsen gemaakt in de streken, welke waren geteisterd door den watersnood; in het eerstgenoemde jaar was dat in Waterland, tien jaar later in het gebied van Maas en Waal. Een wonderlijk beeld boden die onder water staande streken, waar alleen daken en kerktorens en boomkruinen boven den waterspiegel kwamen, toch aan den anderen kant grootsch en schoon door de weerspiegeling van hemel en wolken in het eindeloze watervlak. Van hetgeen ik in Broek in Waterland had gezien en geteekend heb ik later ook eenige schilderijen gemaakt en in 1916 heb ik ter gelegenheid van een avond in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te 's Gravenhage ook een tableau-vivant van de dijkdoorbraak samengesteld." Dit relaas wordt – behalve door bovengenoemd schilderij – bevestigd door een schets van Van Mastenbroek in de verzameling. Deze is gedateerd 1 februari 1916³. Het schilderij is derhalve niet gebaseerd op een foto, zoals wel het geval is met andere werken van de kunstenaar, waaronder het enkele jaren geleden door de Vrienden van het museum aangekochte 'Vertrek der visschersbooten te Volendam' uit 1922⁴, dat onderdeel is van de expositie over de Zuiderzeevervisserij in het binnenmuseum.

Locatie
Ofschoon het dorpje Broek in Waterland in veel opzichten nog herinnert aan een eeuw geleden, viel het niet mee om de afgebeelde locatie te achterhalen. Uiteindelijk lukte dat dankzij een contempo-

Broek in Waterland, gedurende de overstroming van 1916. Schilderij op doek door J.H. Van Mastenbroek, 70,5 x 130,5 cm. (signatuur l.o.)

raine kaart⁵, een bezoek ter plaatse en een ansichtkaart in de collectie van het museum⁶ (afb. 2). De schilder heeft zijn schets gemaakt ter hoogte van het voormalige station van de Waterlandse tram, tegenwoordig op de Eilandweg aan de oostkant van de provinciale weg tussen Amsterdam en Monnikendam. De licht onder water staande tramrails links op de voorgrond geven daartoe de aanwijzing, samen met het hekwerk bij de brug, dat op de ansichtkaart en het schilderij is afgebeeld. Het is een gezicht naar het zuiden met op de voorgrond een nu verdwenen draaibrug, die de verbinding vormde tussen het station en het dorp zelf. Bij de brug is het wachthuisje van de brugwachter zichtbaar. In de weken na de overstroming stond hier een militair om passanten die in het gebied niets te zoeken hadden, tegen te houden. De gebouwen aan de linker- en rechterzijde van het vaarwater zijn niet geïdentificeerd en staan vermoedelijk niet meer ter plaatse. Mogelijk is het half afgebeelde gebouw links het station, waar in het begin van de vorige eeuw een nog bestaand stenen winkelwoonhuis is aange-

bouwd. Achter de brug is het ondergestroomde land van de Broekerpolder zichtbaar met één enkele in het water staande woning of boerderij. Op de voorgrond zijn twee bootjes afgebeeld, mogelijk met huisraad dat uit het water gered is. De linkerhelft van het schilderij wordt gevuld door runderen en schapen, die door twee boeren worden voortgedreven. Achter de brug is de schoorsteen van een boot op stoom zichtbaar en de mast met het zeilwerk van een vrachtschip. Het vee zal wel per platte schuit naar Amsterdam getransporteerd zijn. Te Amsterdam-Noord was in verband met een mogelijke buitenlandse aanval en het plan om dan de bevolking binnen de Stelling Amsterdam terug te trekken een ruimte voor vee gereedgemaakt. De schepen konden via de Broekervaart en het Noord Hollands Kanaal naar Amsterdam varen. Dat was de gebruikelijke route, bijvoorbeeld van de zogeheten 'vreemdelingenboot', die toeristen uit Amsterdam naar Broek bracht of van de 'Antonette', de melkboot die Waterlandse melkslijters om zes uur in de ochtend (ook op de ochtend van de ramp) naar en van Amsterdam vervoerde. De schoorsteen van het laatste schip had net als op het schilderij een witte band, doch was wat dunner. Het schilderij, dat linksonder gesigneerd is, toont een voor Van Mastenbroek typerende lucht, zoals hij die hierboven omschrijft als "hemel en wolken". Net als veel ander werk van de schilder is het tafereel enigszins van bovenaf weergegeven. Het is typerend voor Van Mastenbroek dat hij aan deze locatie de voorkeur gaf boven een schets in het dorp Broek zelf, dat – deels ondergelopen – met het wrakhout van door het water ingestorte huizen een spectaculairder aanblik bood.

Beoordeling kwaliteit

De watersnood van 1916 die een groot gebied ten noorden van Amsterdam onder water zette, wordt algemeen beschouwd als een aanleiding tot het aannemen van de Zuiderzeewet van 1918, die weer resulteerde in de Afsluitdijk en inpoldering. Om na te gaan of een aankoop van het schilderij door het museum zou moeten plaatsvinden, is in eerste instantie contact gelegd met Peter van Beveren, die de expositie over Van Mastenbroek in de Rotterdamse Kunsthal in 2004 voorbereidt. Hij gaf aan het schilderij te kennen uit de kunsthandel, terwijl de huidige eigenaar onbekend is. Hij beoordeelde de artistieke kwaliteit van het doek binnen het oeuvre van Van Mastenbroek niet als de top, maar zeker ook niet als een werk zonder kwaliteit. De richtprijs van € 45.000,-/55.000,- zou naar zijn

mening niet ongebruikelijk zijn voor dit formaat (70 x 130 cm) werk van de schilder. Maar wellicht beoogde Christies met de richtprijs een voorschot op waardestijging als gevolg van de in de Kunsthal te houden overzichtsexpositie.

Hulp voor de getroffen

Over de watersnood, die Broek in Waterland op 14 januari 1916 trof, zijn we gedetailleerd ingelicht door een in 1918 gedrukt verslag daarover van de gemeentesecretaris W. van Engelenburg en door meer recente literatuur⁷. Van Engelenburg, die ook een geschiedenis van Broek in Waterland had gepubliceerd, schetst in levendige bewoordingen hoe in de vroege ochtend van 14 januari 1916 aanvankelijk niets wees op een overstroming door dijkdoorbraak, ondanks het bezwijken in de nacht van de Waterlandse dijk bij Katwoude en Zuiderwoude. Na een eerste waarschuwing om 6.15 uur spoedde Van Engelenburg zich naar de ingang van het dorp: "Daar zag ik den Waterlandschen dijk, die zich als een donkere streep afteekende tegen den grijzen achtergrond, maar met een oogopslag zag ik ook, dat die streep in de buurt van Zuiderwoude eensklaps werd afgebroken. Ontzet staarde ik naar die plek, waar alles grauw was en grijs; het was alsof ik in de verte een muur zag van water! Een oogwenk daarna drong het tot mij door, dat dit water met geweld zich stortte op ons lage land, dat het spoedig hier ons zou bereiken!" Al dezelfde dag daagde hulp voor de getroffen: platboomde vaartuigen voerden vee weg, sleepboten voeren af en aan. Met name het personeel van de Amsterdamse Stadsreiniging werkte onvermoeid en ook de te hulp gesnelde Amsterdamse politie hield een oog in het zeil. Amsterdamse vletterlieden voeren langs afgelegen boerderijen om de bewoners naar het droge te vervoeren. Zondagavond meldden zich twee heren, die met een motorbootje uit Laren waren overgekomen. Het waren de burgemeester van Laren en de kunstschilder Anton Mauve. Dat was Anton Rudolf Mauve (1876-1962), zoon van een beroemde vader (1838-1888). Die eerste dagen was het een zorg om verbinding te krijgen met het nabijgelegen Zuiderwoude en met Uitdam. In de vaarten was het water te hoog, zodat men niet meer onder de bruggen door kon varen. Over de spoordijk heen varen lukte evenmin, want daarvoor was het water niet hoog genoeg. Terwijl men daarom een brug sloopte, brachten Mauve en de burgemeester van Laren de gemeentesecretaris naar Monnikendam. Op de terugweg ontmoette men koningin Wilhelmina, die met een motorbootje de getroffen van de natuurramp bezocht.

1 Christies Amsterdam, 19th Century European Art, 28 October 2003, lot 161 met kleurenfoto en zwartwitfoto van de schilder in zijn studio, p. 95
2 J.H. van Mastenbroek en A. Glavimans, J.H. van Mastenbroek vertelt... Rotterdam 1946, p. 46

3 Broek in Waterland, 1 febr. 1916, schets door J.H. van Mastenbroek, inv. nr 9141. Een ansichtkaart met de voorstelling bevindt zich onder nummer AN 120 "De ondergelopen polder in Broek in Waterland naar een tekening van J.H. van Mastenbroek", zonder datum, in het Waterlands Archief te Purmerend

4 Erik Walsmit, Vrienden kopen een schilderij van J.H. van Mastenbroek. In: Peperhuis, Nieuwsbrief van het Zuiderzeemuseum, 1999, nr. 1, p. 6-7
5 G.L. Wieberink (samensteller), Historische Atlas Noord Holland, Chromotopografische Kaart des Rijks, 1 : 25.000. Den IJp 1989, kaart nr. 330, Broek vermeld in 1892

6 Foto van de kaart onder neg. Nr. 34222, Station van Broek in Waterland, gezien vanuit het Zuiden, ca. 1904

7 Fotokopie "Herinneringen uit het Watersnoodjaar 1916 door W. van Engelenburg, secretaris van Broek in Waterland, gedrukt bij W.J. Sipkema. Edam, 1918" in de bibliotheek van het Waterland Archief en in bibliotheek ZZM. H.P. Moelker, De stormvloed in Waterland 1916. Purmerend 1975. Curieus is: De Watersnood van 1916. Plaatjesalbum (ingekleurde illustraties), uitgegeven door Ter Wee's Theehandel te Zaandam (bibliotheek ZZM)

Het Havenrak te Broek in Waterland met hout van door de stormvloed van 1916 bezweken huizen.
Ansichtkaart naar foto door onbekende, 1916

Vee in de kerk

In zijn relaas vermeldt Van Engelenburg het tekortschieten van het hoogheemraadschap, deels waar het ging om de melding van de dijkdoorbraak die uren te laat kwam, deels ook bij het vervolg toen Broek in Waterland bij de hoge vloed van 24 februari evenmin als de eerste keer gewaarschuwd werd. Broek in Waterland en omgeving stonden nog maanden onder water. Meer dan twintig huizen bezweken onder winterse stormen en de eb- en vloedbeweging. Het Havenrak lag vol met hout van deze huizen. Dat werd benut om een plankier met een lengte van bijna twee kilometer door het dorp te leggen (afb. 4). Andere planken werden benut om bij het kerkhof een schoeiing te maken, zodat het water hier geen schade kon aanrichten. Later werd dit hout openbaar verkocht. Saillant detail was de redding van het vee. Net als bij de overstroming van 1825 bracht men dat in de kerk onder. Maar in 1916 was de veestapel veel groter dan bij eerdere rampen: nu bleek de kerk te klein. Spoedig moesten de koeien de kerk uit en moest deze schoongemaakt worden om – net als elders - huisvesting te bieden aan dakloze gezinnen! Andere daklozen werden door een in de haast opgericht woningbureau bij particulieren ondergebracht.

Crisismaatregelen

Tallose crisismaatregelen bleken nodig: tegen plunderaars, om transport te verzekeren, om drinkwater uit Amsterdam aan te voeren, om straatverlichting te maken, om de verblijfplaats van gevluchte ingezetenen op te sporen. Vanzelfsprekend werden vaartuigen geregistreerd en kwamen hulpmotoren beschikbaar. Reeds op de dag na de ramp ontving men een grote hoeveelheid gesmeerde broodjes uit Amsterdam, terwijl de bakkers daarna ook hun brood uit de stad geleverd kregen. Militairen, gemobiliseerd in verband met de oorlog, kwamen te hulp. De brandweer en de politie functioneerden spoedig

weer, een crisiscomité regelde en administreerde, getroffen en ontvingen schadeloosstelling! Veel aandacht vergde het opvissen van hout en van huisraad, rijtuigen, gereedschappen of kadavers. De kadavers van koeien werden afgevoerd naar het abattoir in Amsterdam en daar vernietigd; de huiden leverden de getroffen eigenaars nog wat geld op. De inwoners konden gevonden bezittingen claimen. Het wrakhout werd opgetast tot enorme hopen, die uiteindelijk openbaar verkocht zouden worden. Maanden waren nodig om de Waterlandse dijk te repareren. Daarna kon het water weggepompt worden en werd het land weer zichtbaar: pas medio juli was het geheel droog. Opnieuw had koningin Wilhelmina onderhand de getroffen bezocht.

Financiële schade

De financiële schade brengt Van Engelenburg als volgt in kaart: f 18.476 noodhulp, met als inkomsten ondermeer f 580,- (giften), f 1.073,- (collecten bij ramptoerisme), f 3.000,- (houtverkoop), f 358,- (verkoop laarzen!), etc. Herstelwerkzaamheden (bruggen, schoeiingen, uitbaggeren van de hoofdvaarten, straten, begraafplaatsen) vergden f 30.300,-. Bedrijfsschade kon niet geschat worden, maar ondergelopen weidegebied moest omgezet worden in landbouwgrond. Op enkele kavels aan de voet van de dijk moest bij de overstroming losgeraakte veengrond met de hand verwijderd worden. Het bevolkingsaantal daalde mede door de verwoesting van woningen van 1.546 in het jaar 1915 tot 1.436 na de ramp. Er was één dode: een toevallig op de eerste rampdag passerende militair verdrong bij het redden van een schaap. ■

Plankier, dat in de maanden na de stormvloed van 1916 de huizen van Broek in Waterland verbond. Ansichtkaart naar foto door onbekende, 1916